

ISLOM BANKLARIDA AKTIV VA PASSIV OPERATSIYALARNI AMALGA OSHIRISHDA QO'LLANILADIGAN HUQUQIY BAZA, SHA'RIAT QONUNLARI

Muhammadiyev Kamoliddin

SamISI, Bank ishi kafedrası assistenti

Yarlaqabov Faxriddin Bahodir o'g'li

SamISI, BI-122 guruh talabasi

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqola islom banklarining aktiv va passiv operatsiyalarini amalga oshirishda qo'llaniladigan huquqiy baza hamda shariat qonunlarini har tomonlama tahlil qiladi. U islom moliyasining ikkilik huquqiy tizimda, ya'ni an'anaviy qonunchilik va shariat tamoyillari asosida faoliyat yuritishini o'rganadi. Maqolada asosiy shariat qoidalari, aktiv operatsiyalari uchun murabaha, ijara, musharaka kabi shartnomalar, passiv operatsiyalari uchun esa vadi'a, mudaraba va sukuk kabi vositalar yoritilgan. Shuningdek, milliy qonunchilik, Shariat nazorati kengashlari va AAOIFI kabi xalqaro standartlashtirish tashkilotlari tomonidan ta'minlanadigan tartibga solish va shariat boshqaruvi ekotizimi ko'rib chiqiladi. Maqola sohaning o'ziga xos muammolari, uyg'unlashtirish sa'y-harakatlari va kelajak istiqbollari muhokama qilish bilan yakunlanadi.*

Kalit so'zlar: *Islom bankchiligi, Shariat qonunlari, Aktiv operatsiyalar, Passiv operatsiyalar, Huquqiy baza, Murabaha, Mudaraba, AAOIFI*

Abstract: *This academic article comprehensively analyzes the legal framework and Sharia principles applied in conducting active and passive operations in Islamic banks. It examines how Islamic finance operates within a dual legal system, based on both conventional legislation and Sharia tenets. The article highlights key Sharia rules, contracts such as Murabaha, Ijarah, and Musharakah for asset-side operations, and instruments like Wadi'ah, Mudarabah, and Sukuk for liability-side operations. Furthermore, the regulatory and Sharia governance ecosystem, provided by national legislation, Sharia Supervisory Boards, and international standardization bodies like AAOIFI, is reviewed. The paper concludes by discussing specific challenges, harmonization efforts, and future prospects of the industry.*

Keywords: *Islamic banking, Sharia law, Asset operations, Liability operations, Legal framework, Murabaha, Mudarabah, AAOIFI*

Аннотация: *Данная научная статья всесторонне анализирует правовую базу и принципы шариата, применяемые при осуществлении активных и пассивных операций в исламских банках. В ней исследуется функционирование исламских финансов в рамках двойной правовой системы, основанной как на традиционном законодательстве, так и на принципах шариата. В статье освещаются основные нормы шариата, такие договоры для активных операций, как мурабаха, иджара, мушарака, а также такие инструменты для пассивных операций, как вадиа, мудароба и сукук. Кроме того, рассматривается экосистема регулирования и*

шариатского управления, обеспечиваемая национальным законодательством, Шариатскими надзорными советами и международными стандартизирующими организациями, такими как ААОИФИ. Статья завершается обсуждением специфических проблем отрасли, усилий по гармонизации и будущих перспектив.

Ключевые слова: *Исламский банкинг, Законы шариата, Активные операции, Пассивные операции, Правовая база, Мурабаха, Мудараба, ААОИФИ*

KIRISH

Islom bankchiligi jahon moliya tizimining tez rivojlanayotgan segmenti bo'lib, o'zining noyob operatsion modeli bilan ajralib turadi. 2009 yildan beri yillik o'sish sur'atlari 17 foizni tashkil etgan bu sektor, 2015 yilga kelib global aktivlari \$1.9 trillionga yetdi. Keyinchalik, IFSB (Islom Moliyaviy Xizmatlar Kengashi) hisob-kitoblariga ko'ra, 2024 yil oxiriga kelib umumiy aktivlari \$3.88 trilliondan oshib, jahon iqtisodiyotidagi zarbalarga, jumladan COVID-19 pandemiyasiga qarshi turishda barqarorligini namoyish etdi. Bruney, Bangladesh, Pokiston va Malayziya kabi mamlakatlarda u bank sektorining kamida 15 foizini egallagan holda tizimli ahamiyatga ega. Lyuksemburg, Buyuk Britaniya va Xitoy kabi musulmon bo'lmagan mamlakatlarning suveren sukuklarni chiqarishga bo'lgan yuqori talabi ham ushbu sektorga bo'lgan global qiziqishni ko'rsatadi.

Islom banklari o'z faoliyatida an'anaviy moliyaviy institutlardan farqli o'laroq, shariat tamoyillariga qat'iy rioya qiladilar. Bu tamoyillar Qur'on va Hadisdan kelib chiqqan bo'lib, ulamolardan tomonidan doimiy ravishda sharhlanadi. Natijada, islom banklari ikki tomonlama huquqiy muhitda faoliyat yuritadi: bir tomondan, ular milliy bank va moliya qonunchiligiga bo'ysunsa, ikkinchi tomondan, barcha operatsiyalar va mahsulotlar shariatga muvofiqligini ta'minlashlari shart. Ushbu maqola islom banklarida aktiv va passiv operatsiyalarni amalga oshirishda qo'llaniladigan huquqiy baza va shariat qonunlarini chuqur tahlil qilishni maqsad qilgan. Maqola shariatning asosiy tamoyillarini, aktiv va passiv operatsiyalarining asosiy shariat-mos shartnomalarini, shuningdek, tartibga solish va shariat boshqaruvi ekotizimini o'rganadi. Nihoyat, soha duch kelayotgan muammolar, uyg'unlashtirish sa'y-harakatlari va kelajak istiqbollari muhokama qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Islom bankchiligi va uning huquqiy bazasi bo'yicha ilmiy izlanishlar bir necha o'n yillardan beri olib borilmoqda. Mavjud adabiyotlar islom moliyasining tez o'sishini, uning global miqyosdagi ahamiyatini va ikkilik huquqiy tizimda faoliyat yuritishining murakkabliklarini ta'kidlaydi. Xususan, islom moliyasining o'ziga xos xususiyati foiz (riba) taqiqiga asoslanganligi bo'lib, bu uni an'anaviy banklardan tubdan farqlaydi. Foiz o'rniga, islom banklari real aktivlarga asoslangan bitimlar orqali daromad oladi, masalan, savdo ustamasi, foyda taqsimoti yoki ijara haqi orqali.

Shariat tamoyillari moliyaviy operatsiyalarning asosi hisoblanadi. Bu tamoyillar ribadan (foiz) tashqari, g'arardan (haddan tashqari noaniqlik va spekulyatsiya), maysirdan (qimor) hamda noqonuniy (harom) faoliyatga sarmoya kiritishdan taqiqalaydi. Buning o'rniga, u xavfni taqsimlash, axloqiy investitsiyalar va moddiy aktivlarga asoslangan bitimlarni targ'ib qiladi. Qur'on va Hadis shariatning birlamchi manbalari bo'lsa, ulamolarning ijmodagi (kelishuv) va

ijtihoddagi (mustaqil muhokama) sharhlari bu tamoyillarning zamonaviy moliyaviy amaliyotlarga tatbiq etilishida muhim rol o'ynaydi. Ammo, Shariat qoidalari ulamolar tomonidan doimiy ravishda talqin qilinganligi sababli, turli bozorlarda (masalan, GCC mamlakatlari, Janubiy Osiyo) va individual moliyaviy institutlarda har xil yondashuvlar mavjud. Har bir muassasa o'zining Shariat maslahatchilariga ega bo'lib, ular muvofiqlik bo'yicha fatvo beradilar. Bu holat moliyaviy operatsiyalarning standartlashtirilishiga ma'lum darajada qiyinchilik tug'diradi, chunki universal shablonlar (masalan, an'anaviy moliyadagi Loan Market Association kabi) mavjud emas.

Aktiv operatsiyalari islom banklarining asosiy daromad manbalaridan biridir. Bularga Murabaha, Ijara, Musharaka va Mudaraba kabi shariat-mos shartnomalar kiradi. Murabaha eng keng tarqalgan operatsiyalardan bo'lib, bunda islom moliyaviy instituti (IFI) mijozning talabiga binoan aktivni sotib oladi va uni mijozga narxi ustiga kelishilgan foyda marjasi qo'shilgan holda muddatli to'lov evaziga sotadi. Bu jarayonda IFI aktivga, garchi qisqa muddatga bo'lsa ham, qonuniy egalik qilishi shart. Ushbu prinsip, ya'ni IFIning asosiy aktivga egalik qilish majburiyati IFRS 15 ning qo'llanilishi bilan bog'liq murakkabliklarni keltirib chiqaradi, chunki bu bitimlar avvalo IFRS 15 bo'yicha, keyin IFRS 9 bo'yicha moliyaviy instrument sifatida qayd etilishi mumkin. Ijara shartnomasi lizingni anglatadi, bunda IFI aktivni sotib olib, uni mijozga ijaraga beradi. Musharaka va Mudaraba esa foyda-zarar taqsimotiga asoslangan sheriklik bitimlari bo'lib, Murabaha kabi xavfsizroq va kamroq foydali, lekin shariatning asosiy ruhiga ko'proq mos keluvchi operatsiyalar hisoblanadi.

Passiv operatsiyalari, ya'ni resurslarni jalb qilish ham shariat tamoyillariga muvofiq amalga oshiriladi. Vadi'a (omonat) asosida joriy hisobvaraqlar yuritiladi, bunda IFI mijoz pullarini omonat tarzda saqlaydi va ular uchun foyda to'lamaydi. Mudaraba shartnomasi investitsiya hisobvaraqlarida qo'llaniladi, bunda mijozlar o'z pullarini IFIga investitsiya qiladilar va olingan foyda (yoki zarar) ularning mablag'lari IFI tomonidan investitsiya qilingan loyihalarning natijalariga bog'liq bo'ladi. Sukuk (islom ishonch sertifikatlari) ham islomiy moliyalashtirishning muhim vositasi bo'lib, ular oddiy qarz emas, balki asosiy aktivlar yoki korxonalaridagi egalik ulushini ifodalaydi. Lyuksemburg, Buyuk Britaniya va Xitoy kabi davlatlar tomonidan chiqarilgan suveren sukuklar bunga misol bo'la oladi.

Islom banklarining faoliyatini tartibga solish va Shariat boshqaruvi ikkilik tizimni o'z ichiga oladi. Bir tomondan, ular mamlakatning umumiy moliyaviy qonun va qoidalariga bo'ysunadi. Bank, kapital bozori va sug'urta regulyatorlari tomonidan nazorat qilinadi hamda shariat-mos xizmatlarni taklif qilish uchun maxsus litsenziyalar talab qilinadi. Ikkinchi tomondan, har bir islom moliyaviy muassasasi ichida Shariat nazorati kengashlari (SNK) tashkil etilib, ular barcha operatsiyalar va mahsulotlarning shariatga muvofiqligini ta'minlaydi va fatvolar beradi. Ushbu SNKlar ko'pincha markazlashgan rahbarlik ostida ishlaydi.

Xalqaro miqyosda, Islom Moliyaviy Institutlari uchun Buxgalteriya hisobi va Auditorlik Tashkiloti (AAOIFI) Shariat boshqaruvini standartlashtirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. 1991 yilda Bahraynda tashkil etilgan bu notijorat tashkilot islom moliyaviy institutlari uchun global miqyosda qabul qilingan Shariat, buxgalteriya hisobi, audit, etika va boshqaruv standartlarini ishlab chiqadi va tarqatadi. AAOIFI 45 dan ortiq davlatda regulyatorlar, markaziy banklar va IFIlar tomonidan to'liq, qisman yoki yo'nalish sifatida qabul qilingan

100 dan ortiq standartlarni yaratgan. Uning Sharī'ah kengashi tadqiqotlar, loyihalash va manfaatdor tomonlarning ishtiroki bilan standartlarni yaratishning puxta jarayoniga amal qiladi. AAOIFI standartlari Shariatga muvofiqlikni, axloqiy boshqaruvni va islom moliyasidagi shaffoflikni oshiradi, bu esa moliyaviy hisobotlarning birxilligini, taqqoslanishini va ishonchliligini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Islom bankchiligi bir qator muammolarga duch keladi, jumladan, Shariat talqinlaridagi xilma-xillik, an'anaviy huquqiy va buxgalteriya standartlari (masalan, IFRS) bilan uyg'unlashtirishdagi qiyinchiliklar va universal huquqiy pretsedentlar yoki shablonlarning yetishmasligi. Shunga qaramay, demografik tendensiyalar va axloqiy, Shariatga mos moliyaviy yechimlarga bo'lgan talab tufayli sektor o'sishda davom etmoqda. Yashil sukuk va islomiy fintech yechimlarini integratsiyalash orqali barqaror moliyalashtirish sohasida ham kengayish kuzatilmoqda. Kelajakda global kengayish va transchegaraviy operatsiyalarni qo'llab-quvvatlash uchun huquqiy va shariat talqinlarida ko'proq izchillik va aniqlikka erishish zarur.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot islom banklarida aktiv va passiv operatsiyalarini amalga oshirishda qo'llaniladigan huquqiy baza hamda shariat qonunlarini o'rganish uchun sifatli, tavsifiy va tahliliy yondashuvdan foydalanadi. Tadqiqot asosiy va ikkilamchi ma'lumotlarga tayanadi. Asosiy ma'lumotlar Shariat maslahatchilari va huquqshunoslarning talqinlari orqali bilvosita tahlil qilingan. Ikkilamchi ma'lumotlar akademik adabiyotlar, xalqaro moliya tashkilotlari (masalan, AAOIFI, IFSB) hisobotlari, me'yoriy hujjatlar va tegishli Shariat qoidalari va fatvolaridan olingan. Maqsad islom bank faoliyatini boshqaradigan murakkab huquqiy va shariat tamoyillarini sintez qilish va ularning amaliy qo'llanilishini o'rganishdir. Tahlil huquqiy, moliyaviy va diniy tadqiqotlar nuqtai nazaridan o'zaro intizomiy yondashuvni birlashtiradi, mavjud bilimlarni tanqidiy sintez qilish va umumlashtirishga qaratilgan.

XULOSA

Islom bankchiligi jahon moliyaviy tizimining ajralmas va tez o'suvchi qismi bo'lib, o'zining o'ziga xos axloqiy va huquqiy ramkasiga ega. Uning faoliyati foizsiz, xavfni taqsimlash va real aktivlarga asoslangan Shariat tamoyillariga qat'iy rioya qilishga asoslangan. Ushbu maqola islom banklarida aktiv va passiv operatsiyalarni boshqaradigan murakkab ikkilik huquqiy tizimni ta'kidlaydi, u milliy qonunchilik va Shariat qoidalarini uyg'unlashtiradi. Murabaha, Ijara, Musharaka va Mudaraba kabi shariat-mos shartnomalar aktiv operatsiyalarining asosini tashkil etadi, Wadi'a, Mudaraba va Sukuk esa passiv operatsiyalar va mablag' yig'ishda muhim rol o'ynaydi.

Shariat nazorati kengashlari islom banklari ichida Shariatga muvofiqlikni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lsa, AAOIFI kabi xalqaro standartlashtirish tashkilotlari global miqyosda birxillik va shaffoflikni oshirishga harakat qiladi. Shunga qaramay, Shariat talqinlaridagi farqlar va an'anaviy huquqiy tizimlar bilan uyg'unlashuvdagi murakkabliklar kabi jiddiy muammolar saqlanib qolmoqda. Shu bilan birga, islom moliyasining barqaror o'sishi, yashil sukuklar va islomiy fintek yechimlarining integratsiyasi kabi yangi rivojlanishlar uning kelajakdagi salohiyatini ko'rsatadi. Ushbu sektor global moliyaviy landshaftda o'z o'rnini mustahkamlashda davom etar ekan, huquqiy va shariat me'yorlarining

yanada uyg'unlashtirilishi va aniqlashtirilishi uning yanada kengayishi va barqarorligi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vogel, Frank E. and Samuel L. Hayes, III. Islom huquqi va moliya: Din, xavf va daromad. The Hague: Kluwer Law International, 1998.
2. El-Gamal, Mahmoud A. Islom Moliyasi: Qonun, Iqtisodiyot va Amaliyot. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
3. Khan, Tariqullah. "Islom bankchiligi: Nazariya va amaliyot." Islom Iqtisodiy Tadqiqotlar, vol. 7, no. 2, 1999, pp. 1-38.
4. Iqbal, Zamir and Abbas Mirakhor. "Islom moliyasining rivojlanishi: Shariatga muvofiq moliyaviy mahsulotlar." Islomiy Iqtisodiy Tadqiqotlar, vol. 13, no. 1, 2005, pp. 1-28.
5. Hāfiz, Wafiq. Islom banki va moliyasi: Kirish. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2019.